

Штепенко О.Г. Эстетизация как механизм переосмысления модернистской парадигмы (на примере пьесы Елены Греминой «Глаза дня»).

В статье охарактеризована проблема эстетизации как стратеги интерпретации и механизма переосмысления модернистского наследия в «метатекстовом измерении» на примере пьесы Елены Греминой «Глаза дня».

Ключевые слова: эстетизация, мета драма, модернистская парадигма, авторефлексия.

Зарубіжна література та порівняльне літературознавство

УДК 821.161.2.09(477.83/.86)

Л.М. Айзенбарт

Репрезентация самоидентичности в галицкой литературе (на материале малой прозы Й. Рота)

Айзенбарт Любомира. Репрезентация самоидентичности в галицкой литературе (на материале малой прозы Й. Рота)

Статья посвящена исследованию самоидентичности в галицкой литературе через призму индивидуального авторского опыта та письма Й. Рота.

Ключові слова: ідентичність, національність, культурне пограниччя, галицьке пограниччя, Галичина.

Aizenbart Liubomyra. Representations of self-identity in the Galician literature (based on J. Roth's short fiction)

The article is devoted to the research of self-identity in the light of J/ Roth writing style as well as the author's personal experience.

Keywords: Identity, nationality, cultural borderland, Galician borderland, Galicia.

Постановка наукової проблеми та її значення. Культурна ідентичність галицького пограниччя у художніх текстах письменників різних національностей

зламу XIX – XX ст. виростає передовсім через систему образів, людських доль та характерів, а також історичних подій, що впливали на формування літературної рецепції цього краю. Авторський світогляд перебуває у тісному зв'язку з культурними процесами, які визначають спосіб мислення письменника про світ, нарації про нього через використання різних міфологем, культурних стереотипів, художніх прийомів тощо. У ситуації культурного пограниччя напруга між авторським світоглядом та навколишнім світом надзвичайно висока, адже митець перебуває не лише у полі власного національного простору, але й постійно стикається з проявами інших національних культур.

Національна й культурна ідентичність тісно переплетені й виразно присутні у художніх текстах різних галицьких письменників. Автори не лише наділяють героїв власною ідентичністю, але й виявляють авторську рецепцію Іншого. Таке виявлення відбувається через два домінуючі способи – зіставлення та протиставлення, що можуть існувати в площині одного літературного тексту одночасно. На вибір стратегії показу ідентичності того чи того культурного простору багато в чому впливає авторське уявлення про нього, часто сформоване під впливом загальних стереотипів та міфів. Так, для германізованого єврея Й. Рота галицьке пограниччя існує як спільний простір великої Австрійської імперії, невіддільна її частина. Реляції з центром впливають на долю та самовизначення людей, що його населяють. Перша світова війна обертається крахом ідентичності для германізованих галичан, у яких з'являється усвідомлення національної ідентичності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Пovoєнна метафора «втраченого дому» є характерною не лише для творчості Й. Рота, вона набуває поширення у багатьох європейських літературах першої половини XX ст. (Ф. Кафка, Р. М. Рильке, Р. Мюзиль, В. Набоков, Е. М. Ремарк, Т. С. Елфот), чому особливо сприяли історико-політичні потрясіння Першої світової війни та російської революції, породивши хвилі еміграції та відчуття втрати батьківщини

письменниками різних національностей. Центральним текстом, де всебічно осмислюється метафора дому, є у Й. Рота роман «Готель «Савой»», написаний 1924 року. У цьому тексті образ гіпертрофованої будівлі готелю, де люди живуть за відсутності власного дому, може бути водночас і символом колишньої Австрійської імперії, і Вавилонської вежі, де переплітаються шляхи та долі різних людей різних національностей. Дослідник Т. Гаврилів вказує на типологічну подібність цього роману з іншим, значно пізнішим текстом письменника – «Бюст імператора», в якому також чітко проступає концепція дому: «Якщо готель «Савой» репрезентує три споріднені метафоричні функції – ситуацію у (насамперед європейському) світі після Першої світової війни; модель світу загалом; монархію Габсбургів («Дім Австрія»), – розмірковує дослідник, – то будинок у «Погрудді цісаря» виконує лише цю третю функцію» [1, с. 104], а саме репрезентації простору імперії як спільного дому.

Метою нашої розвідки є висвітлити процес формування самоідентичності в художніх творах Й. Рота.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналізуючи тексти Й. Рота з погляду формування та репрезентації у них ідентичності галицького культурного пограниччя, зупиняємося на ключовій метафорі, якою можна означити рецепцію Галичини автором. Для Й. Рота це метафора «отчого дому, спільного простору», через призму якої автор розбудовує сюжет та проблематику своїх творів. У книзі статей і нарисів Й. Рота «Берлін та його околиці» знаходимо цікаву метафору перетворення отчого дому на готель, у якому «[...] байдужі, одне одному люди просто сплять, їдять і п'ють поруч [...] Мовчазні, занурені у власні сподівання та турботи, вони інколи ще сидять за спільним столом, розділені одне з одним скляними перегородками взаємної чужості» [3, с. 47]. Якщо поглянути загалом на усю творчість письменника, то неважко помітити, що єдиним простором, за яким раз і назавжди закріпився символ отчого дому,

залишається довоєнна Галичина. Письменник наголошує, що зі зникненням цього краю з геополітичної карти, брати і сестри раптом стали собі чужими, сім'я розпалася. Відтак образ отчого дому поширюється не лише на географічний простір, але й на соціальний, де всі були рідними і близькими, під опікою «спільного батька Франца-Йосипа». Готель натомість стає символом транзитності, переміщення, тимчасового перебування, в межах якого людина наче б то і чується як вдома, але насправді ніколи у ньому не є. Перехід від рідного дому до готелю можемо співвіднести з процесом профанації сакрального, з приватного простору він стає публічним, його можна придбати за гроші, а тому втрачається його духовна цінність. У письменника метафора простору як готелю активно функціонує поруч із концептом «втрати рідного дому».

В оповіданні «Бюст імператора», яке можна вважати символом історії Галичини, а історію головного героя – частково прикласти й до приватної авторської історії на зламі століть, ось як описується спільний простір австрійського дому: «Хоч куди він прямував просторами своєї розмаїтої батьківщини, всюди його тішили вельми своєрідні прикмети, що скрізь однакові, але різні, повторювалися на всіх станціях, на всіх кіосках, на всіх громадських установах, школах і церквах, усіх куточків цісарства» [2, с. 57]. Центральною тезою цитати виступає єдність різноманітного. З одного боку, особливі прикмети різних національних територій та їх мешканців, а з іншого – спільність державної культури, яка змушували усі ці розмаїтості укладатися в єдину культурну мозаїку. Доволі часто у Й. Рота, як зазначає Т. Гаврилів, така єдність мислиться під одним дахом, звідки й поширена у творчості письменника метафора дому [1, с. 107].

Розглядаючи літературні презентації ідентичності довоєнного простору Галичини за допомогою метафори спільного дому, у малій прозі Й. Рота можемо виділити кілька способів авторської нарації: 1) геополітичний, де представлені географічні реалії прикордонного простору; 2)

соціокультурний, де представлені штучні, витворені людиною об'єкти, а також самі мешканці; 3) психологічний, через який прочитуємо авторську рецепцію ідентичності простору. Характеристиками геополітичного простору Галичини виступає передовсім її приналежність до Австро-Угорської імперії. Вона обмежена адміністративним кордоном, центральне місто – Лямберг. Її географічний ландшафт складається з «неозорих нив», «лугів», «лісових галявин», «сірих міст».

Рідну Галичину у географічному просторі автор розташовує на самих задвірках імперії, яка для західної людини є дальшою, ніж Індія, «куди задуває вітер, вітер зі степів Сибіру», «де взимку все губилося у засніженій даліні, а осінню і весною в сільському болоті чорнозему тремтіли великі зірки» [Цит. за: 4, с. 2]. Навіть опис міста, в якому народився письменник, породжує відчуття якогось загубленого у велетенських просторах краю: «[...] лежав у східних землях Європи, посеред великої, бідно населеної рівнини. На схід вона простягалася у безмежну даль. Із західного боку її обрамлювала блакитна лінія пагорбів, що проступала на горизонті лише в погожі дні» [Цит. за: 4, с. 3]. Однак саме цю землю Й. Рот називає справжньою суттю Австрії: «Суть Австрії – не центр, а периферія. Австрію слід шукати не в Альпах. Там водяться олені, квітнуть едельвейси і тирлич, але ніщо не нагадує австрійського двохголового орла. Суть Австрії становлять і оновлюють саме коронні землі» [2, с. 180], – говорить герой роману «Гробівець капуцинів» граф Хойницький.

Проте, зазначає письменник, це «багата земля убогих людей» [2, с. 151 – 152]. Таку убогість Й. Рот пов'язує не з політичними умовами існування краю (письменник загалом не любить писати про політику, хоча завжди дає чіткі геополітичні прогнози). На його думку, головна проблема у тому, що галицькі селяни змушені утримувати велику кількість людей: «гендлярів», «дрібних ремісників», «службовців», «солдат», «офіцерів», «банкірів» тощо. Соціальна ідентичність героїв виразно присутня у текстах

Й. Рота. Розпочинаючи ту чи ту історію, автор завжди вказує на соціальну приналежність героя, його місце у суспільній ієрархії. Наскільки у текстах Й. Рота відсутня національна ідентичність (лише із поодинокими згадками), настільки сильно присутня ідентичність соціальна. Ієрархія літературних героїв визначається приналежністю до соціокультурних локацій. Залежно від того, наскільки потужно проявляється у таких локаціях присутність австрійської держави, настільки високо в ієрархічній драбині перебуває людина, що її репрезентує – начальник залізничної станції, голова пошти, граф, убога покоївка, селянин тощо.

Із погляду соціокультурної ідентичності Австрійська імперія пов'язується у Й. Рота передовсім із містом як проявом модерності, цивілізації. Типове галицьке місто письменника має залізничну станцію, фабрику, пошту, бібліотеку, кінотеатр, готель, кав'ярню, ярмаркову площу із пам'ятником засновникові міста, парк для прогулянок, яким щодня вдосвіта курсує поливальна машина. Усі ці реалії покликані демонструвати приналежність простору до цивілізації, забезпечуючи синхронне функціонування інших схожих просторів у межах імперії. Міста сполучалися залізницею, створюючи уявлення про суцільний простір. Фабрики давали містянам відчуття впевненості у завтрашньому дні, відчуття прогресу. Пошта розносила по всій імперії однакові новини, створюючи таким чином спільний інформаційний простір. Бібліотека пропагувала культуру та освіту, а кінотеатр розважав публіку однаковими для усєї імперії фільмами. Ярмаркова площа була відголоском Магдебурзького права, що вказувало на приналежність міста чи містечка до простору західноєвропейської культури, натомість пам'ятник давав відчуття традиції, вкорінення в історію й водночас відкривав перспективу майбутньої еволюції. Найважливішим проте для міста Австро-Угорської імперії був простір парку: як коронний край Галичини був витвором політики Габсбургів епохи Просвітництва, так

сама ідея парку, культурно обробленого, цивілізованого простору, народжується у культурі Просвітництва. Розбудова політичного проекту галицької краю і культивування парків йшли поруч в історії Австрійської імперії.

Психологічна рецепція галицького простору як особливої ідентичності, про що ми вже попередньо зазначали, з'являється у Й. Рота після зникнення його на геополітичній карті. У літературних текстах письменника цей край постає через спогад, часом міф. Особливою прикметою довоєнного галицького простору стає неможливість повернення до нього: «Елегійний сум за втраченою батьківщиною, помножений на таємне знання про неможливість її віднайдення в реальному житті, служить плідним ґрунтом для міфу, утопії, казки» [5], – зазначає В. Седельник. Така особливість наділяє цей край міфологічністю «втраченого раю», що зближує його з концепцією довоєнної Галичини Бруно Шульца. Пригадуючи місця дитинства, людей, події, письменник водночас нарікає на неспроможність мови передати особливу атмосферу того часу: «Треба мати здатність виражати словами колір, аромат, густину, сприятливість повітря [...]» [2, с. 156]. Через призму психологічного сприймання Галичина постає у пам'яті письменника за допомогою кольору, звуку, аромату, емоційних відчуттів.

На важливості саме емоційного сприйняття довколишнього світу наголошує й сам Й. Рот, який головним методом свого письма визначає «розказувати про те, що в мені діється і як я все сприймаю» [2, с. 81]. Звернення автора до галицького довоєнного простору крізь призму емоційної рецепції демонструє амбівалентність: з одного боку, меланхолія рідного місця, яке, властиво, є його справжньою та єдиною батьківщиною, а з іншого – рефлексія над соціокультурним положенням євреїв у цьому просторі. Звідси постають «сірі міста сірого дитинства», «болото, між якими, як між Сциллою і Хабридою, бродять євреї», а поруч – «меланхолійний рівний світ без меж». Письменник з

однаковим метафоричним багатством описує як привабливі, так і відразливі сторони Галичини, однак розповідаючи про цей край до і після війни, зазначає, що є одна річ, яка залишилася незмінною, справжнє осердя цього краю, його знак і сутність: «Та найсуттєвіше не змінилося. До найсуттєвішого належить: повітря, людська душа і Бог з усіма святими [...]» [2, с. 152].

Австрійська культура об'єднала в один спільний простір розмаїті національні ідентичності, створюючи ілюзію спільного отчого дому. Властиво, такий тип ідентичності містить у собі обидва варіанти цього феномену – ідентичність ексклюзивну та інклюзивну, коли, з одного боку, відбувається виділення чогось зі спільної групи, а з іншого – інтеграція відмінного у спільну групу, що сприяє появі людини нового типу, – космополіта. Проте, як твердить Т. Гаврилів, «[...] Рот обстоює розмаїття не задля замилювання, не як ідеальний стан, а як інструмент розмивання меж» [1, с. 108].

Для письменника напрочуд важливою виявляється концепція людини-світу, людини-космополіта, національність якої визначає культура, а не геополітика. Люди, які населяли цей простір, не були прив'язані до якогось одного місця, бо їхній дім був повсюди. Анна родом з Богемії («Квітень. Історія одного кохання») переїжджає жити у типове, позбавлене національних характеристик містечко на просторах широкої Австрійської імперії. Заможні люди, що півжиття жили довкола Відня, другу половину проживали у Трієсті («Інспектор станції Фельдмаєр»). Граф Морштин однаково чув себе вдома, чи то у рідному Лопатині, чи то у Відні («Бюст імператора»). Переплетення свого і не свого простору зводилося до відчуття «близькості чужини» і «незнайомої чарівності» рідних місць. Рух безкраїми просторами австрійського дому втрачав відчуття переміщення. Життя героїв з однаковим успіхом і цілком подібно проходило чи то на невеличкій станції під Віднем, чи то у Лопатині, чи взагалі у місті,

позбавленому назви, настільки типовим було воно для свого простору і часу.

Таке позбавлення простору ідентичності робить його «типовою» частиною імперії зі спільною ідентичністю, що розростається для героя у цілий світ. Розмірковуючи про вітчизну, граф Морштин («Бюст імператора») пов'язує її не так із географічним простором, як із простором державної влади, що забезпечує у всіх мешканців імперії відчуття приналежності до єдиної батьківщини: «Імператорська і королівська монархія відтворювали у мініатюрі розмаїтість світу і тому була єдиною графовою вітчизною» [2, с. 57]. Ідентичність цих героїв також сформована на зразок ідентичності австрійського простору – спільна і одна на всіх. Польський шляхтич за походженням, граф Морштин «являв собою один із найшляхетніших і найчистіших типів австріяка [...] був космополітом чистої води» [2, с. 56]. Якщо й віднаходимо якийсь слід відмінної, окремої ідентичності, то це радше буде ідентичність релігійна. Дізнавшись про приїзд до Лопатина цісаря Франца-Йосипа, головний герой скликає на нараду представників трьох домінуючих релігій Галичини: пароха греко-католиків, ксьондза римо-католиків та жидівського рабина, але всіх їх об'єднує спільна місія вшанування «їхнього імператора».

Однак, як твердить А. Ассманн, ідентичність не є чимось сталим, вона є культурним конструктом і біографічною проекцією. З розпадом певного типу культури, або із різкою, несподіваною зміною у біографії, вона може розпадатися на кілька ідентичностей (переважно дві – колишню і теперішню [6, с. 314]). Щось схоже відбувається з героями оповідання «Бюст імператора»: якщо на початку тексту зустрічаємо людей, характеристикою ідентичності яких є лише їхнє замешкання у Східній Галичині, то вже наприкінці оповідання зустрічаємо «теслю-українця», «поляка-коваля», «писаря-жида». Розпадається й ідентичність головного героя – графа Морштина. Усі його дії після війни спрямовані на збереження цієї минулої, остаточно втраченої ідентичності. Граф ще намагається

зберегти її риси – ходить у старій австрійській формі із чорно-жовтим значком, зачісується на зразок старого цісаря, перед його домом стоїть бюст імператора. Письменник підкреслює, що такі дії старого графа аж ніяк не роблять його кумедним в очах селян, навпаки – викликають повагу. Таким чином історія графа розростається до історії усього галицького простору, який через катастрофу Першої світової війни розпадається на колишній і теперішній, намагається відшукати себе у минулому, але вже обернений до майбутнього.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У малій прозі Й. Рота літературна презентація культурної ідентичності Галичини відбувається через осмислення цього простору за допомогою метафори. Найбільш домінантною виступає при цьому метафора довоєнної Галичини як «спільного отчого дому». Основною характеристикою краю цього періоду є «єдність в різноманітності», коли національна ідентичність різних народів існує в єдиному вимірі культурної ідентичності Австро-Угорської імперії. З приходом Першої світової війни ця метафора руйнується, засвідчуючи водночас і руйнування спільного простору, спільної ідентичності. Із зникненням Австро-Угорської імперії, з якою співвідносив себе і Й. Рот, у його творчості виникає концепт національної ідентичності «єврейської Галичини», активно розробляється тема сутності поняття «Батьківщини».

Запропонована розвідка відкриває перспективу подальших досліджень самоідентичності в галицькій літературі через призму авторського досвіду інших митців.

Література:

1. Гаврилів Т. На брамах «Європи»: Львів та ідея Європи в Йозефа Рота / Т. Гаврилів // [Парадигма](#). – 2009. – Вип. 4. – С. 101–110.

2. Рот Й. Білі міста: Вибране / Й. Рот; [авт. передмови Ю. Бедрик; пер. та упоряд. І. Андрущенко]. – К.: Смолоскип, 1998. – 216 с.

3. Рот Й. Отчий дом / Й. Рот // Рот Й. Берлин и его окрестности / Й. Рот ; [пер. с нем. М. Рудницкий]. – М. : ООО «Ад Маргинем Пресс», 2013. – 240 с.

4. Рудницкий М. О Йозефе Роте и его книге / М. Рудницкий // Дорогами еврейских скитаний / [пер. с нем. А. Шибарова]. – М. : Текст, Книжники, 2011. – 156 с.

5. Седельник В. «Бегство без конца». О прозе Йозефа Рота [Электронный ресурс] / В. Седельник // Вопросы литературы. – 2003. – № 5. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/voplit/2003/5/rot.html>.

6. Assmann A. Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowy terminy, problemy, pytania / A. Assmann. – Poznań : Wydawnictwo Nauka I Innowacje, 2015. – 364 s.

Айзенбарт Любомира. Представление самоидентичности в галицкой литературе (на материале малой прозы И. Рота)

Статья посвящена исследованию самоидентичности в галицкой литературе через призму индивидуального авторского опыта и письма И. Рота.

Ключевые слова: идентичность, национальность, культурное пограничье, галицкий пограничья, Галичина.

УДК 821.112.2-
311.6.09(498)"19"Г.Мюллер:[7.049.1:177.5]

Н. М. Воробей

Мотиви страху та смерті як основні складові концепту Батьківщина в романі «Серцезвір» Герти Мюллер

У даному дослідженні спростовується традиційне тлумачення поняття «батьківщина» як певного ідилічного та рідного простору, який потребує кожна особа без винятку. Стверджується, що це поняття, будучи сплюндрованим диктатурами, війнами і політичним зловживанням, втрачає свою сакральну цінність, а з огляду на останні трагічні події світового масштабу (загрозливе повернення диктатур та війн, проблема біженців, мігрантів та ін.) мотиви страху та смерті стають його основними складовими.